

ОБРАЗ АВТОРА В УКРАЇНСЬКИХ ЛІТЕРАТУРНИХ КАЗКАХ XIX СТОЛІТТЯ

У статті розглянуто автора як дійового персонажа твору. Описано авторські підходи в обробці народного сюжету.

Ключові слова: автор, образ автора, мова письменника, казка, зачин, кінцівка.

Літературна казка є своєрідним жанром, у якому поєднуються елементи фольклорного та літературного творів, а також у тексті відображені національні особливості. Протягом десяти століть казка у письмовій формі побутувала в Індії і Персії. У Європі вона з'явилась у Франції (XVII ст.). Її слухали і читали представники старшого покоління, а також молодь. Тривалий час вважали, що казка не має виховного потенціалу, не сприяє формуванню світогляду дитини [8, 349].

Українська літературна казка, як свідчать джерела, бере свій початок у першій половині XIX століття, а причини, що спонукали письменників до написання творів цього жанру українською мовою, були різні. Наприклад, М. Костомарова збентежило «презирливе ставлення та сміх неуків на будь-яке малоросійське слово» [10, 243]. Марка Вовчка надихнув на створення літературних казок Т. Шевченко, і вона пообіцяла йому написати «копу, дві або й п'ять, а то й сім кіп казок» [6, 96]. У листі до І. Франка М. Драгоманов писав, що на нього, як і на І. Нечуя-Левицького та Панаса Мирного, напустив казкову манію Л. Толстой, який «мав нюх на казку: вона в нього коротка, проста, алегорії прозорі» [15, 476-477]. У відповідь письменник зауважив, що йому більш до вподоби казки М. Щедріна, хоча у цьому жанрі він наслідує традиції Е. Гофмана [16, 477].

Українські письменники XIX століття, зокрема Марко Вовчок, Іван Франко, Леся Українка та інші, активно долучилися до написання казок, поперше, усвідомлюючи їх неоціненне значення у формуванні дитячого

світогляду та морально-етичних цінностей людини; по-друге, намагаючись замасковано висвітлити реальні події, гірку правду життя. Зокрема І. Франко «Казку про Добробит» написав «під враженням жахливої вістки про різню худоби і про марево голоду, що нависло над 70 повітами Галичини». Підштовхнула письменника до цього «також свідомість цілковитої бездіяльності галицької влади, яка в імені львівського намісництва і крайового виділу впевняла всіх і вся, що в Галичині немає ніякого голоду» [26, 423]. Таким чином, зародження літературної казки на території України мало й соціальне підґрунтя.

На сьогодні, **літературна казка** – це твір, який має свого автора – письменника, успадковує стиль, композицію народної казки, тобто створюється за її законами, а також поєднує в собі елементи дійсності, вигадки та фантастики. Вона має таку саму композиційну структуру, як і народна, тобто назву, казковий вступ, казкове завершення.

Важливим організувальним компонентом казкових творів є назва. Вона відображає задум автора, привертає увагу читача. За визначенням І. Кочерги, «Назва при всій своїй стислості є насамперед синтез, душа твору, і потрібне чимале вміння, щоб кристалізувати в двох-трьох словах цю душу. Назва повинна бути точною, стислою, характерною, витікати з сюжету, з характерів або з основної ідеї твору» [14, 211]. Назви літературних казок, як і народних, переважно представлені номінативними конструкціями на зразок «Киця» (І. Франко), «Невільничка» (Марко Вовчок), «Старці» (Ф. Кудринський), «Сирітка» (Б. Грінченко) тощо. Номінативні структури можуть бути поширеними, як-от: «Казка про Правду і Кривду» (Панас Мирний), «Автобіографічна казка малоросійського літописателя Стефана Лукомського» (С. Лукомський) тощо. Рідше назви в авторському варіанті представлені двоскладними реченнями, зокрема з компонентом 'як': «Як чоловік конем був» (М. Загірня), «Як я видавав газету» (О. Маковей). Серед них наявні так звані подвійні назви зі сполучником «або». Наприклад, «Як чорт шматочок хліба одслужував, або Чорт на заробітках» (І. Манжура), «Як Лисиця сама

себе перехитрила, або Старе добро забувається» (І. Франко). Українські літературні казки іноді мають однакові назви («Правдива казка» (Г. Кернеренко, І. Франко), «Три бажання» (Б. Грінченко, П. Білецький-Носенко), «Скарб» (О. Стороженко, Б. Грінченко), «Казка» (О. Кониський, О. Рудиковський, Дніпрова Чайка, І. Липа), «Пан Коцький» (Дніпрова Чайка, О. Пчілка)), хоча більшість із них відрізняються своїми сюжетами.

Невід'ємним структурним компонентом казки є зачин. Як слушно зауважує В. Кнейчер, поетичні формули зачинів відіграють не тільки естетичну, а й суспільну роль – вони нерідко є для авторів та оповідачів казок своєрідним засобом маскування їхнього змісту [11, 54]. Оскільки у цих формулах традиційно закріплені певні способи мовного оформлення казки, вони певним чином її стабілізують.

Важливе значення в казкових літературних творах належить часовим параметрам, завдяки яким автор переносить читача в далеке минуле. У зачинах українські письменники використовують давній, невизначений час, доповнюючи речення прислів'ями, приказками, фразеологічними сполуками, наприклад: *Було то дуже, а дуже давно: ще тоді, як в нас зими не знали, поля не орали, дерев не садили, бо земля сама родила, як в нас ще ані жовнірів, ані суддів, ані адвокатів не було, бо люди землі не ділили, на чуже не нападали, воєн не провадили, в згоді й спокою жили, мов в одній родині* [3, 29].

Уточнюючи місце дії, автор начебто намагається зробити так, щоб казковий твір сприймався як реальний переказ, наприклад: *В далекому царстві, в далекому господарстві, за тридев'ять земель, в тридесятому господарстві жив собі цар Єлизар* [24, 340].

Конкретизація в зачинах здійснюється завдяки введенню в текст географічних назв: *Раз, походом із Курської губернії в Херсонські степи, переправившись через Дніпро, прийшов наш штаб на “дньовку” в село Сведовок* [22, 109]. Цей прийом використовувала Марко Вовчок у творі «Кармалюк», подаючи опис ночі на Поділлі, подібно до гоголівського

«Знаете ли вы украинскую ночь?» [6, 106]: *Хто бував на Україні? Хто зна Україну? Хто бував і знає, той нехай згадає, а хто не бував і не знає, той нехай собі уявить, що там скрізь білі хати у вишневих садках, і весною... весною там дуже гарно, як усі соловейки защебечуть* [4, 3].

Найсуттєвішою ознакою літературної казки є наявність автора (особи, яка написала певний твір [1, 22]), що зумовлює індивідуальний стиль тексту. Письменник у зачинах літературних казок іноді виконує роль оповідача: *Чи не розказати б вам казочки про в'юнця-молодця?* [12, 233]; *Ні вже, куме, що не кажи, а як заєць перебіжить дорогу, то вже без халепи не обійдеться* [13, 125]; *Йй же Богу, надокучило вже розказувать! Та що ви думаєте? Справді обридло: розказуй та й розказуй – і одчепитись не можна!* [5, 92].

Українська літературна казка завершується формулами кінцівок, які, науковці вважають пареміями (М. Пазяк), структурно-семантичними особливостями фразеологічних одиниць (Н. Грицак), казковим завершенням (Н. Тарасенко) тощо. Головним чином кінцівки авторських казкових творів містять паремічні елементи, зокрема повчального змісту, наприклад: *Се вам казочка, а мені бубликів в'язочка, вам колосок, а мені – грошей мішок* [19, 219]; *Діти мої, любі діти! От вам правда щира: Не впивайтесь і не бийтесь, Не соромте мира! Жийте кожне свою силою, Тільки-но кохайтесь І всі четверо збирайтесь – Правди научайтесь* [21, 380].

Майстри художнього слова досить часто зверталися до фольклорних творів, черпали з них сюжетні лінії, але по-своєму інтерпретували події. Завдяки митецьким здібностям відомий сюжет набував оригінального обрамлення у вигляді своєрідних зачинів та кінцівок. Так, у зачинах казок «Три бажання» Б. Грінченка та П. Білецького-Носенка часові параметри дії описано по-різному, як-от: *Ой було це ще в давнії роки, як у нас, на Вкраїні широкій, чоловік на селі жив Тимоха, і була в нього жінка Солоха* [7, 42]; *Давно колись, як ще по світу жили русалки й знахорі і брали добрих під зашиту, лихих тягали у бори, де у ведмедів лицювали, так рятували люд од бід, – в хатинці тісної бідували старая баба й сивий дід* [2, 92].

Авторський підхід до використання традиційного сюжету казки «Пан Коцький» Дніпрової Чайки та Олени Пчілки спричинив появу кількох її варіантів. Вони відрізняються жанровими ознаками (віршована казка – прозова казка) та мовним оформленням: *Ой, горенько-горе сіромці лисиці, що без свого лисовина зосталась вдовиця!* [9, 212]; *У одного чоловіка був кіт старий, що вже нездужав і мишей ловити* [20, 198].

В односюжетних казках досить часто відмінності наявні в описах природи, як-от у текстах «Лис Микита» І. Франка та «Казка про хитрого Лисовина» І. Манжури: *Надійшла весна прекрасна, многоцвітна, тепла, ясна, мов дівчина у вінку; ожили луги, діброви, повно гамору, розмови і пісень в чагарнику* [25, 7]; *Ось настигають троєцькії свята; мир, мов квітка, увесь запишався, в шати розкішно-зелені убрався; звіру ж та птиці веселая хата, де б вони захисту тільки схотіли, в лісі й у полі готова на долю; єсть розгулятися всім де уволю!.. Весело небо з землею раділи...* [17, 272].

Наукову цінність становлять літературні твори, у яких письменники, наслідуючи народні традиції, відтворили структуру фольклорних текстів, використали притаманні їм художні засоби. Так, у казці «Трьомсин-синеня», записаній І. Манжурою, зачин не має традиційної форми, а в авторській обробці набуває усталеної структури. Порівняймо літературно оброблений варіант: *Гей, було це за дідів, ні, брешу, – за прадідів: за царя старого Хмеля, ще як миру було жменя, чи то, може, й за Панька, як земля була тонка – так що носом де не ткнеш, Там і воду було п'єш... Та тоді, як Січ рідненька ще була собі маненька: тільки-тільки оселилась та гаразд не охрестилась в славний сварах з бузувіром за святий хрест за віру* [18, 183] з народним: *Пішла раз вдова жати, вийшла в поле та й поклала дитину під снопами. Де не взявся орел, схватив ту дитину та й потаскав у своє гніздо. А скоро повз те гніздо та йшли троє розбійників та й почули, що дитина плаче. Зараз один поліз, дістав ту дитину, ото вони і радяться: «Хай він буде всім нам трьом синам синеня»* [23, 56].

Жанр літературної казки передбачає експериментування, поєднання фактів дійсності з вигадкою, створення оригінальних образів і сюжетів, які виникають із сучасного життя. Працюючи над матеріалом, було помічено, що іноді автор подавав себе за персонажа тексту («Як я видавав свої новели» О. Маковей). Лише в казці «Острий-преострий староста» І. Франко вказав ім'я – **Іван**, яке означає «Милість Божу».

Отже, автор, як найсуттєвіша ознака літературної казки, у текстах, виражений через образ оповідача та головного героя твору. Його індивідуальність проявляється у створенні назв, зачинів та кінцівок казкових текстів на спільні сюжети. Це відрізняє літературну казку від фольклорної, іноді надає соціально-політичного підтексту та концентрує увагу на виховних моментах, притаманних поглядам ХІХ століття.

Література

1. Бондар М. П. Автор / М. П. Бондар // Українська Літературна Енциклопедія в 5-ти томах / Редкол.: І. О. Дзеверін (відп. ред.) та ін. – К.: «Українська радянська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1988. – Т.1: А-Г. – 576 с.
2. Білецький-Носенко П. Три бажання / П. Білецький-Носенко // Білецький-Носенко П. Твори / Упоряд. Б. Деркач. – К., 1973. – С.91-102.
3. Василенко О. Казка про трьох братів-орлів і четверту сестричку Любку / О. Василенко // Срібна книга казок. Українські літературні казки. – К., 1992. – С.297-306.
4. Вовчок М. Кармелюк / М. Вовчок // Вовчок Марко. Казки / Упоряд. і прим. В. О. Дорошкевича та І. Т. Купріянова. – К.: Веселка, 1988. – 383с. – С.3-33.
5. Гоголь М. В. Зачароване місце / М. В. Гоголь // Українська літературна казка / Упоряд. В. Полковенко. – К.: Дніпро, 2001. – 512 с. – С.92-98.
6. Грицай М. С. Марко Вовчок. Творчий шлях / М. С. Грицай. – К.: Вища школа, 1983. – 196 с.

7. Грінченко Б. Три бажання / Б. Грінченко // Грінченко Б. Казки. – К.: Веселка, 1990. – С.42-46.
8. Грушевський М. С. Історія української літератури: В 6 т. 9 кн.:1 / Упоряд. В. В. Яременко; Авт. передм. П. П. Кононенко; Приміт. Л. Ф. Дунаєвської. – К.: Либідь, 1993. – 392 с. («Літературні пам'ятки України»).
9. Дніпрова Чайка. Пан Коцький / Чайка Дніпрова // Дніпрова Чайка. Проводи Сніговика-Снігуровича. – К.: Веселка, 1993. – С.212-235.
- 10.Єфремов С. О. Історія українського письменства / Худож. оформ. В. М. Штогриня. – К.: Феміна, 1995. – 688.
- 11.Кнейчер В. Н. Поетичні формули зачинів і кінцівок фантастичної казки / В. Н. Кнейчер // Народна творчість та етнографія. – 1963. – №2. – С.54-59.
- 12.Кониський О. В'юн та Щука (казочка) / О. Кониський // Веселка. Антологія української літератури для дітей. В трьох томах: Т. 1: Твори дожовтневого періоду. – К.: Веселка, 1984. – С.233-234.
- 13.Куліш П. Сіра кобила / П. Куліш // Куліш П. О. Твори: В двох томах: Т.2 / Підгот. тексти, упоряд. і склав приміт. М. Л. Гончарук. – К.: Дніпро, 1989. – 586 с. – С.175-177.
- 14.Лексикон загального та порівняльного літературознавства. – Чернівці: Золоті литаври, 2001. – 636 с.
- 15.Лист від 25 лютого 1892 року // Франко І. Твори у 50-ти томах. – К.: Наукова думка, 1978. – Т.18. – С.476-477.
- 16.Лист від 5 квітня 1892 року // Франко І. Твори у 50-ти томах. – К.: Наукова думка, 1978. – Т.18. – С.477.
- 17.Манжура І. Казка про хитрого Лисовина і про других звірів та про те, що він їм, а вони йому коїли / І. Манжура // Манжура І. Вибрані твори. – К., 1961. – С.272-325.
- 18.Манжура І. Трьомсин-богатир (казка) / І. Манжура // Манжура І. Вибрані твори. – К., 1961. – С.183-233.

- 19.Пчілка О. Казочка про козу-дерезу (Так, як кажуть у Полтавщині) / О. Пчілка // Пчілка О. Годі, діточки, вам спать! – К.: Веселка, 1991. – 257 с. – 212-219.
- 20.Пчілка О. Пан Коцький / О. Пчілка // Пчілка О. Годі, діточки, вам спать! – К.: Веселка, 1991. – 257 с. – 198-200.
- 21.Руданський С. Цар Соловей / С. Руданський // Руданський С. Твори. – К., 1965. – С.346-422.
- 22.Стороженко О. Чортова корчма / О. Стороженко // Стороженко О. Закоханий чорт. Історико-фантастичні повісті та оповідання. – К.: Дніпро, 2001. – 336 с. – С.109-114.
- 23.Трьомсин-синеня // Казки, прислів'я і т. ін., записані в Катеринославській та Харківській губерніях. – Катеринослав, 1890.
- 24.Устенко-Гармаш Ф. Бова королевич / Ф. Устенко-Гармаш // Срібна книга казок. Українські літературні казки. – К., 1992. – С.340-352.
- 25.Франко І. Лис Микита / І. Франко // Франко І. Твори в 20-ти томах: Т.12: Поеми / Ред. тома: О. І. Білецький, Д. Д. Копиця. – К.: Держ. вид. худ. літ., 1953. – 570 с. – С.7-101.
- 26.Франко І. Твори в 20-ти томах: Т.2: Оповідання / Ред. тома П. С. Козланюк, Д. Д. Копиця. – К.: Держ. вид. худ. літ., 1950. – 437 с.

The author as effective and active character of work is considered in this article. Author's methods approaching in treatment of folk subject are described.

Keywords: author, author's image, language of writer, fairy-tale, commencement, concluding part.